

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШІНСЬКОГО»**

*(кафедри теорії та методики практичної психології,
кафедра психіатрії, медичної та спеціальної психології)*

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

(кафедра мовної та психолого-педагогічної підготовки)

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ**

(кафедра психології)

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

(кафедра практичної психології)

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Збірник наукових праць
Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції**

19 травня 2023 року

Одеса – 2023

УДК 001+159.9 (063)
ББК 72+88.4
З-41

Друкується за рішенням Вченої ради соціально-гуманітарного факультету Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 11 від 30.06.2023 року).

Організаційний комітет:

О. В. Вдовіченко – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики практичної психології Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

І. П. Кондратьєва – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психіатрії медичної та спеціальної психології Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Т. М. Лазоренко – кандидат психологічних наук, доцент кафедри теорії та методики практичної психології Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Актуальні проблеми практичної психології : збірн. наук. праць Всеукр. наук.-практич. інтернет конф. (19 травня 2023 року, м. Одеса). Одеса, 2023. 218 с.

В збірник увійшли матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів, яка присвячена актуальним проблемам практичної психологічної науки. Тематика наукових праць присвячена переважно теоретичним та практичним аспектам сучасної психологічної науки.

Для здобувачів, аспірантів, молодих науковців психологічних та педагогічних вузів.

проблеми з порушенням пам'яті, настає безсоння. Можливі тривожні сновидіння, кошмари. Ці люди потребують допомоги з адаптацією та зниженням рівня тривоги. Їм потрібна кваліфікована психологічна допомога.

Література

1. Караваева Т.А., Васильева А.В. Реакции на тяжелый стресс и нарушения адаптации в кн. «Тактика врача-психиатра: практическое руководство / под ред. Н.Г. Незнанова, Г.Э. Мазо. Москва: ГЕОТАР-Медиа, 2022. С. 127-135.
2. Культурный шок: сущность и пути преодоления / З.К. Умерова // Культура народов Причерноморья. 2012. № 253. С. 148-150
3. МКБ 10 - Международная классификация болезней 10-го пересмотра, Реакция на тяжелый стресс и нарушения адаптации, – Режим доступа: <https://mkb-10.com/index.php?pid=4257>
4. Посттравматическое стрессовое расстройство / под ред. В.А. Солдаткина; ГБОУ ВПО РостГМУ Минздрава России. – Ростов н/Д: Изд-во РостГМУ, 2015. – 624 с.
5. Психология. Иллюстрированный словарь. ОЛМА Медиа Групп. С. 238. 508 с.
6. Culture Shock Stages: Everything You Need to Know. – Режим доступа: <https://www.now-health.com/en/blog/culture-shock-stages/>
7. Forbes Life: между двух огней: синдром беженца и чем он опасен. Режим доступа: <https://www.forbes.ru/forbeslife/464441-mezdu-dvuh-ognej-cto-takoe-sindrom-bezenca-i-chem-on-opasen>
8. Oberg K. Practical Anthropology. New Mexico, 1960.
9. Refugees fleeing Ukraine (since 24 February 2022). UNHCR (2022). Режим доступа: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> 28
10. Triandis, Harry S. Culture and Social Behavior, 1994
11. UNHCR updates Ukraine refugee data, reflecting recent movements. Режим доступа: <https://www.unhcr.org/news/press/2022/6/62a0c6d34/unhcr-updates-ukraine-refugee-data-reflecting-recent-movements.html>

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСІБ З РІЗНИМ СТАВЛЕННЯМ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Клосс Г. С., Поспелова І. Д.

*Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(м. Одеса, Україна)*

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми дослідження обумовлена сучасною ситуацією в світі та Україні. Для українців, що через війну потрапили в умови невизначеності та вимушені переселятися в небезпечні куточки світу, подолання соціально-психологічних бар'єрів адаптації в умовах невизначеності є не просто бажаним, а дуже важливою і значущою життєвою потребою. Соціальна гнучкість та психічна пластичність стають важливими й необхідними для забезпечення успішного функціонування людей в різних сферах життя, таких як освіта, робота, міжособистісні стосунки, кроскультурні відносини, подорожі, міграція тощо.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідження адаптації та її специфіки у соціально-психологічному аспекті проводились багатьма світовими та вітчизняними науковцями. Так, феномен адаптації вивчали зарубіжні вчені М.Вебер, Е. Еріксон, Ч. Кулі, Дж. Мід, Т. Парсонс, Ж. Піаже, Р. Робертсон, Б.Скінер, Г. Тард, Е. Торндайк, М. Уотерс, Д. Уотсон, Л. Філіпс та вітчизняні

науковці Г.О.Балл, І. Д. Бех, О. В. Кузнєцова, І. Д. Поспелова, О. П. Саннікова, О. Д. Стефанова. Багато наукових праць теоретичного спрямування з вивчення феномену соціально-психологічної адаптації належать Б. Г. Ананьєву, О. М. Леонтьєву, О.Ф.Лазурському, С. Л. Рубінштейну та ін. В той же час дослідження адаптації практичного характеру проводили також В. А. Енгельс, М. Г. Кджанян, Б.Д.Паригін, Л. Г. Почебут, В. А. Чикер та ін. [1, с. 233-234; 8, с. 133; 4, с. 316].

Питання особливостей особистості досліджували такі зарубіжні психологи як А. Адлер, Г. Айзенк, А. Бандура, Е. Берн, Р. Даймонд, В. Джемс, В. Дільтей, Е.Еріксон, Дж. Келлі, Р. Кеттел, К. Левін, А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, Ж. Піаже, К. Роджерс, Дж. Роттер, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, Е. Шпрангер, К.Юнг.

Феномен толерантності, в тому числі й ставлення до невизначеності, досліджували такі світові вчені як С. Баднер, С. Кобейс, Д. Маклейн, Р. Раге, Т.Холмс та вітчизняні науковці – Н. А. Асташова, О. А. Бенькова, І. Д. Бех, С.К.Бондирєва, А. І. Гусєв, Д. В. Колесов, М. М. Мельничук, В. В. Москаленко, В.М. Павленко, А. В. Петровський, Г. У. Солдатова, Є. Г. Луковицька, П. В. Лушин, Л.І.Рюмшина, Н. В. Шалаєв [4, с. 316-317].

Дослідження феномену бар'єрів соціально-психологічної адаптації та її взаємозв'язки з особливостями рис особистості вивчали сучасні українські науковці А. В. Масанов, А. О. Саннікова та О. П. Саннікова.

Мета статті: презентувати та проаналізувати кореляційні зв'язки між рисами особистості людини та її адаптивністю в умовах невизначеності; представити роль ставлення осіб до невизначеності та рівня їх толерантності у подоланні соціально-психологічних бар'єрів адаптації; зробити висновки щодо подальшого використання отриманих результатів для підвищення адаптивності сучасних людей до змін та їх пристосування до нових незвичних умов.

Припускається, що показники вираженості психологічних бар'єрів пов'язані з показниками рис особистості, показниками особливостей адаптації та показниками толерантності. Причому особливості ставлення до невизначеності можуть провокувати прояви тих чи інших бар'єрів адаптації.

Матеріали та методи дослідження. Для обґрунтування особливостей адаптації, вивчення бар'єрів адаптації людей, які опинилися у нових незвичних умовах, було використано комплекс теоретичних та емпіричних методів. З теоретичних методів даного дослідження було використано аналіз, синтез, порівняльний аналіз, ранжування, узагальнення, що дало змогу опрацювати психологічну, педагогічну та культурологічну літературу, яка розкриває зміст і специфіку адаптації людей у нових незвичних умовах. З емпіричних методів – опитування за різними методиками з прямого та непрямого визначення адаптивності і адаптації: Використано стандартизовані методики психодіагностики: тест-опитувальник для оцінки вираженості психологічних бар'єрів до дій в ситуації невизначеності (А. Массанов), багатофакторний особистісний опитувальник FPI, методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонд, методика дослідження толерантності до

невизначеності (С. Баднер). Були застосовані також методи кількісного та якісного аналізу даних, контент-аналіз творів, що дозволило провести діагностику особистісних характеристик та за їхньою допомогою проранжувати адаптивність.

Емпіричне дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації проводилось на базі державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» та приватної групи психологічної підтримки дітей та молоді України на кросплатформеному месенджері Telegram. Вибірка дослідження становить 30 осіб різного віку та статі, які знаходяться в умовах різного ступеню невизначеності, – проживають вдома, за кордоном або мають статус ВПО (внутрішньо переміщених осіб).

Результати емпіричного дослідження та їх обговорення. Представлені у статті результати математично-статистичного аналізу виявляють кореляційні зв'язки між ставленням осіб до невизначеності та соціально-психологічною адаптивністю людини і її рисами особистості.

У таблиці 1 представлені значущі кореляційні зв'язки між показниками вираженості психологічних бар'єрів та показниками рис особистості. Зазначені у таблиці дані демонструють наявність позитивних статистичних зв'язків між більшістю показників. Також у таблиці бачимо невелику кількість від'ємних зв'язків між деякими показниками.

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляцій між показниками вираженості психологічних бар'єрів та показниками рис особистості (n=30)

		Показники рис особистості (FPI)								
		I	III	V	VI	VIII	IX	X	XI	XII
Показники вираженості бар'єрів	M1	496**	407*				371*			
	M2	453*	488**						362*	
	M3				-379*					-401*
	M4		367*			461*				
	M5							371*		
	M6	370*								
	M8					617**				
	M9					387*				
	M10									-407*
	M11		424*						383*	
	M12	445*	474**			459*			432*	
	M13	473**	455*		-379*	433*			532**	
	M14		465**			496**			446*	
	M15			531**				386*		
	M17	465**								
ЗагБ	477**	492**			412*			436*		

Примітка. Умовні позначення: 1) тут і далі нулі й коми опущені; 2) тут і далі позначка ** свідчить про коефіцієнт кореляції на рівні $p \leq 0,01$; позначка * – $p \leq 0,05$; 3) показники вираженості психологічних бар'єрів: M1 – недостатня зацікавленість, лінощі; M2 – невизначеність власних інтересів; M3 – невпевненість у собі; M4 – розгубленість через незнання своїх можливостей; M5 – стан розпачу через брак інформації; M6 – сумнів в успіху

задуманого; M8 – острах критики й осміяння; M9 – острах піти проти думки оточення; M10 – острах поразки; M11 – побоювання можливих неприємностей, труднощів; M12 – страх відповідальності; M13 – острах самостійності; M14 – острах виявити ініціативу; M15 – страх припуститися помилки; M17 – страх перед невизначеністю ситуації; ЗагБ – загальний бал вираженості психологічних бар'єрів; 4) показники рис особистості (FPI): I – невротичність; III – депресивність; V – товарищескість; VI – врівноваженість; VIII – сором'язливість; IX – відкритість; X – екставерсія-інтроверсія; XI – емоційна лабільність; XII – маскулінізм-фемінізм.

Найстійкіші позитивні зв'язки на рівні $p \leq 0,01$ відслідковуються між такими показниками. Показники недостатньої зацікавленості й лінощів, остраху самостійності та страху перед невизначеністю ситуації пов'язані з показником невротичності особистості. Показники невизначеності власних інтересів, страху відповідальності та остраху виявити ініціативу корелюють з показником депресивності. Показник страху припуститися помилки має позитивний зв'язок з показником товарищескості. Показники остраху критики й осміяння та остраху виявити ініціативу пов'язані з показником сором'язливості. Показник остраху самостійності корелює на даному рівні з показником емоційної лабільності. Показники загального балу вираженості психологічних бар'єрів позитивно корелюють з показником невротичності особистості та з показником депресивності також на рівні $p \leq 0,01$.

Між наступними показниками виявлено позитивні зв'язки на рівні $p \leq 0,05$. Показники невизначеності власних інтересів, сумніву в успіху задуманого та страху відповідальності корелюють з показниками невротичності. Показники недостатньої зацікавленості й лінощів, розгубленості через незнання своїх можливостей, побоювання можливих неприємностей і труднощів та остраху самостійності мають позитивні зв'язки з показником депресивності. З показником сором'язливості пов'язані показники розгубленості через незнання своїх можливостей, остраху піти проти думки оточення, страху відповідальності, та остраху самостійності. Показник недостатньої зацікавленості й лінощів також корелює з показником відкритості. Показники стану розпачу через брак інформації та страху припуститися помилки позитивно корелюють з показниками екставерсії-інтроверсії. Показники невизначеності власних інтересів, побоювання можливих неприємностей і труднощів, страху відповідальності та остраху виявити ініціативу мають кореляційні зв'язки з показником емоційної лабільності. На рівні $p \leq 0,05$ показники загального балу вираженості психологічних бар'єрів позитивно корелюють з показником сором'язливості та з показником емоційної лабільності.

Від'ємні кореляційні зв'язки існують між показниками невпевненості у собі й остраху самостійності та показниками врівноваженості, а також між показниками невпевненості у собі й остраху поразки та показниками маскулінізму-фемінізму.

У таблиці 2 подані значущі коефіцієнти кореляцій між показниками вираженості психологічних бар'єрів та показниками особливостей адаптації. Тут також переважно прослідковуються позитивні статистичні зв'язки між показниками. Проте є досить багато й від'ємних зв'язків між показниками.

Таблиця 2

Значущі коефіцієнти кореляцій між показниками вираженості

психологічних бар'єрів та показниками особливостей адаптації (n=30)

		Показники особливостей адаптації												
		Ад	Дез	Непр	ПС	НС	ПІ	НІ	ЕК	ЕД	ВК	ЗК	К	Е
Показники вираженості психологічних бар'єрів	M1	-417*							-382*		-380*			
	M2	-518**		-501**	-396*				-475**	374*		507**		
	M3	-387*	464**		-383*			557**	-506**	420*		446*		
	M4		663**			578**		416*		583**		444*	444*	571**
	M5										-369*			
	M6								-425*			391*		
	M7			-410*					-408*					
	M8		399*			463**							402*	
	M11	-489**					-386*	445*	-671**	388*		371*		
	M12		665**			486**		488**	-445*	601**		529**	433*	542**
	M13		549**							534**		576**	447*	528**
	M14	-410*	528**	-392*	-435*	427*		523**		468**		459*	417*	
	M16			-389*										
	ЗагБ	-384*	544**					438*	-536**	536**		516**		

Примітка. Умовні позначення: 1) показники вираженості психологічних бар'єрів: M1 – недостатня зацікавленість, лінощі; M2 – невизначеність власних інтересів; M3 – невпевненість у собі; M4 – розгубленість через незнання своїх можливостей; M5 – стан розпацу через брак інформації; M6 – сумнів в успіху задуманого; M7 – сумніви в правильності вибору; M8 – острах критики й осміяння; M11 – побоювання можливих неприємностей, труднощів; M12 – страх відповідальності; M13 – острах самостійності; M14 – острах виявити ініціативу; M16 – острах ризикувати; ЗагБ – загальний бал вираженості психологічних бар'єрів; 2) показники особливостей адаптації: Ад+ – адаптивність; Дез- – дезадаптивність; Непр- – неправдивість; ПС+ – прийняття себе; НС- – неприйняття себе; ПІ+ – прийняття інших; НІ- – неприйняття інших; ЕК+ – емоційний комфорт; ЕД- – емоційний дискомфорт; ВК+ – внутрішній контроль; ЗК- – зовнішній контроль; К – конформність; Е – ескапізм.

Так, на рівні $p \leq 0,01$ бачимо наступні кореляційні зв'язки позитивного характеру. Показники невпевненості у собі, розгубленості через незнання своїх можливостей, страху відповідальності, а також остраху самостійності та остраху виявити ініціативу корелюють на даному рівні з показником дезадаптивності. Показники розгубленості через незнання своїх можливостей, остраху критики й осміяння та страху відповідальності мають позитивні зв'язки з показником неприйняття себе. Показники невпевненості у собі, страху відповідальності та остраху виявити ініціативу мають кореляцію з показником неприйняття інших. Показники розгубленості через незнання своїх можливостей, страху відповідальності, остраху самостійності та остраху виявити ініціативу позитивно корелюють з показником емоційного дискомфорту. Показники невизначеності власних інтересів, страху відповідальності та остраху самостійності корелюють

з показником зовнішнього контролю. З показником ескапізму на даному рівні позитивні кореляційні зв'язки мають показники розгубленості через незнання своїх можливостей, страху відповідальності та остраху самостійності. Показники загального балу вираженості психологічних бар'єрів корелюють на рівні $p \leq 0,01$ з показниками дезадаптивності, емоційного дискомфорту та зовнішнього контролю.

Позитивні кореляційні зв'язки на рівні $p \leq 0,05$ прослідковуємо між такими показниками вираженості психологічних бар'єрів та особливостей адаптації. Показник остраху критики й осміяння корелює з показником дезадаптивності. Показник остраху виявити ініціативу пов'язаний на даному рівні з показником неприйняття себе. Показники розгубленості через незнання своїх можливостей та побоювання можливих неприємностей і труднощів мають позитивну кореляцію з показником неприйняття інших. Показники невизначеності власних інтересів, невпевненості у собі та побоювання можливих неприємностей і труднощів корелюють з показником емоційного дискомфорту. З показником зовнішнього контролю пов'язані такі показники вираженості психологічних бар'єрів як невпевненість у собі, розгубленість через незнання своїх можливостей, сумнів в успіху задуманого, побоювання можливих неприємностей і труднощів та острах виявити ініціативу. Показники розгубленості через незнання своїх можливостей, остраху критики й осміяння, страху відповідальності, а також остраху самостійності та остраху виявити ініціативу мають позитивний кореляційний зв'язок з показником конформності. Показник загального балу вираженості психологічних бар'єрів на рівні $p \leq 0,05$ має позитивний кореляційний зв'язок з показником неприйняття інших.

Далі розглянемо від'ємні кореляційні зв'язки та визначимо значущі коефіцієнти кореляцій між показниками вираженості психологічних бар'єрів та показниками особливостей адаптації на рівні $p \leq 0,01$ та на рівні $p \leq 0,05$.

На рівні $p \leq 0,01$ відстежуються наступні від'ємні зв'язки. Показники невизначеності власних інтересів та побоювання можливих неприємностей і труднощів від'ємно корелюють з показником адаптивності. Також показник невизначеності власних інтересів пов'язаний з показником неправдивості. Показники невизначеності власних інтересів, невпевненості у собі та побоювання можливих неприємностей і труднощів мають від'ємну кореляцію з показником емоційного комфорту. Від'ємний зв'язок на рівні $p \leq 0,01$ існує між показником загального балу вираженості психологічних бар'єрів та показником емоційного комфорту.

Від'ємні кореляційні зв'язки на рівні $p \leq 0,05$ відслідковуються між такими показниками. Показники недостатньої зацікавленості, невпевненості у собі та остраху виявити ініціативу мають від'ємні зв'язки з показником адаптивності. Показники сумнівів в правильності вибору, остраху виявити ініціативу та остраху ризикувати кореляційно пов'язані з показником неправдивості. Показники невизначеності власних інтересів, невпевненості у собі та остраху виявити ініціативу мають від'ємну кореляцію з показником прийняття себе. Від'ємний зв'язок на даному рівні є між показником побоювання можливих

неприємностей і труднощів та показником прийняття інших. Показники недостатньої зацікавленості й лінощів, сумніву в успіху задуманого, сумнівів у правильності вибору, а також страху відповідальності від'ємно корелюють з показником емоційного комфорту. Показники недостатньої зацікавленості й лінощів та стану розпачу через брак інформації на даному рівні також мають від'ємний зв'язок з показником внутрішнього контролю. Показник загального балу вираженості психологічних бар'єрів на рівні $p \leq 0,05$ має від'ємний кореляційний зв'язок з показником адаптивності.

Значущі коефіцієнти кореляцій між показниками вираженості психологічних бар'єрів та показниками толерантності (при $n=30$) мають лише один позитивний кореляційний зв'язок на рівні $p \leq 0,05$ між показником недостатньої зацікавленості й лінощів та показником новизни проблеми.

Висновки. Отже, проведений статистичний аналіз підтвердив кореляційні зв'язки різних рівнів між рисами особистості та її адаптивністю в умовах невизначеності. Це свідчить про те, що певні риси особистості та особливості ставлення до нових незвичних умов й ситуацій можуть провокувати прояви тих чи інших бар'єрів адаптації.

Так, у цілому, риси особистості невротичність, депресивність, сором'язливість та емоційна лабільність грають найбільш значну негативну роль у прояві соціально-психологічних бар'єрів адаптації. Такі особливості адаптації як дезадаптивність, неприйняття себе та неприйняття інших, емоційний дискомфорт, зовнішній контроль, конформність та ескапізм також дозволяють проявлятися соціально-психологічним бар'єрам повною мірою. Таке ставлення осіб як несприйняття новизни проблем може спричинити недостатню зацікавленість й лінощі як бар'єр у соціально-психологічній адаптації.

Натомість, такі риси особистості як товариськість, врівноваженість та відкритість, а також адаптивність, прийняття себе й інших, емоційний комфорт та внутрішній контроль як особливості адаптації грають значну позитивну роль у подоланні соціально-психологічних бар'єрів за умов невизначеності. Це дозволяє говорити про можливість підвищення соціально-психологічної адаптивності людей у процесі життєвих змін.

Перспективи подальшого дослідження. Підтвердивши наші припущення та маючи на меті подальше використання отриманих результатів, планується зробити якісний аналіз результатів емпіричного дослідження та розробити рекомендації для осіб, які опинилися в ситуації невизначеності. Запланована до розробки тренінгова програма для корекції моделей мислення й оцінки себе та навколишньої ситуації, а також для розвитку навичок ефективної комунікації та співпраці, підвищення рівня толерантності до оточуючого середовища, спрямованості на досягнення результату та підвищення стресостійкості. Це повинно дозволити покращити адаптивність сучасних людей до різноманітних змін та їх пристосування до нових незвичних умов.

Література:

1. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна.* 2014. Вип. 1. С. 233-242.

2. Веневцева Є. В. Толерантність, конформізм та колективізм як складові структури особистості. *Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць. Сер. : Педагогічні науки.* Полтава, 2011. Вип. 8 (2). С. 71-74.
3. Массанов А. В. Психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. Одеса, 2010. 409 с.
4. Мельничук М. М. Емпіричне дослідження структури толерантності як системної характеристики особистості студента. *Актуальні проблеми психології.* 2015. Т. 10, Вип. 27. С. 315-323.
5. Поспелова І. Д., Печерова М. В. Психологічний супровід діяльності вчителя в період адаптації першокласників до навчання у школі. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал.* 2008. № 3. С. 199-203.
6. Приходько Л. Соціально-психологічні детермінанти успішної адаптації особистості до умов невизначеності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2016. № 3 (50). С. 166-170.
7. Саннікова О. П., Саннікова А. О. Сценічні бар'єри: диференціально-психологічний підхід : монографія. Одеса : ВМВ, 2014. 238 с.
8. Сікора Я. Б. Адаптація як об'єкт наукового дослідження : психолого-педагогічний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Педагогіка. Соціальна робота.* 2022. Вип. 2 (51). С. 135-139.
9. Sannikova O., Kuznetsova O. Adaptivity as the integral phenomenon: empirical verification. *Psychology. Science and Education.* 2018. Issue 3. P. 27-35.